

Wstęp

„Nasza partia jest partią doczesnego rzeczywistego życia powołaną do przekształcenia istniejącego społeczeństwa w interesie żywego człowieka, do zbudowania nowego, sprawiedliwego socjalistycznego ustroju, który daje ludziom pracy możliwość coraz pełniejszego zaspokajania ich materialnych i duchowych potrzeb”¹. Z przytoczonego tekstu wynika jasno, kto w latach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej pragnął zbudować nową społeczną i polityczną rzeczywistość. Te starania czyniła politycznie rządząca w PRL Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, której jednym z najważniejszych zadań była walka z poglądami idealistycznymi, a tym samym z głównym ich reprezentantem – Kościołem katolickim. Ostatecznym celem miała być „pełna laicyzacja życia społecznego”². To właśnie partia była odpowiedzialna za prawidłowo prowadzoną politykę wobec Kościoła oraz odpowiednie kierowanie procesem ateizacji i laicyzacji. Zadanie to okazało się jednak bardzo trudne do zrealizowania, z czego zdawali sobie sprawę członkowie partii odpowiedzialni za kształtowanie polityki wyznaniowej.

Zwalczanie religii i Kościoła katolickiego w powojennej Polsce wynikało z założeń ideologii komunistycznej, dążeń komunistów do budowy lepszego życia i nowego społeczeństwa, z nacisku kładzionego na walkę klas oraz wyzwolenie warstw uciskanych. Konflikt obu światopoglądów – chrześcijaństwa i socjalizmu – wynikał z podobieństwa celów. Oba głosiły wyzwolenie z nędzy i ucisku, z tą jednak różnicą, że chrześcijaństwo „odkładało” wybawienie do życia pośmiertnego, a socjalizm zamierzał zbudować je na ziemi³. Z tym zagadnieniem łączyła się nierozzerwalnie stawiana przez komuni-

¹ Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej: APKat.], Komitet Wojewódzki PZPR w Katowicach, nr 1793, Wydział Administracyjny, Państwo – Kościół 1958, sygn. 47, Pismo z VII 1958 r., k. 71.

² APKat., Komitet Wojewódzki PZPR w Katowicach, nr 1793, Wydział Propagandy, Oświaty i Kultury, sygn. 96, Program laicyzacji życia społecznego w woj. katowickim, k. 4.

³ F. ENGELS, *Przyczynek do dziejów wczesnego chrześcijaństwa*, [w:] K. MARKS, F. ENGELS, W. LENIN, *O religii. Wybór*, Warszawa 1984, s. 364; E. STOURTON, *Prawda absolutna. Kościół katolicki we współczesnym świecie. Od drugiego Soboru Watykańskiego po pontyfikat Jana Pawła II*, Wrocław 2002, s. 113; M. SOBECZKO, *Ponad granicami. Budowa nowej socjalistycznej rzeczywistości przez polskie władze komunistyczne w latach 1945–1989*, [w:] *Problematyka granic w refleksji społeczno-humanistycznej*, red. M. KORNACKA, G. LIBOR, M. SZPOCZEK-SAŁO, Katowice 2012, s. 51; M. SOBECZ-

stów teza, że to człowiek tworzy religię, a nie religia człowieka⁴. Według komunistów nadrzędnym zadaniem ludzi jest zbudowanie szczęścia na ziemi. Ich zdaniem „prawdziwe szczęście ludu” wymaga zniesienia religii jako „urojonego szczęścia ludu”⁵. Twierdzili, „Królestwo Boże” jest tylko i wyłącznie wymysłem⁶, gdyż człowieka kształtuje życie i środowisko naturalne⁷. W przekonaniu marksistów religia jest „opium ludu. Religia – to rodzaj duchowej gorzałki, w której niewolnicy kapitału topią swe ludzkie oblicze, swoją potrzebę życia, które by choć trochę było godne człowieka”⁸. Komuniści uznawali religię za jeden z głównych czynników ucisku chłopstwa i warstwy robotniczej. Ich zdaniem Kościół współpracował z warstwą „burżuazji” w eksploataowaniu warstw niższych i podtrzymywaniu istnienia podziału klasowego⁹. Najważniejsze zadanie, przed jakim stali komuniści, polegało na zbudowaniu raju na ziemi. Głównym warunkiem zaniku wierzeń religijnych miało stać się usunięcie przyczyn społecznych i ekonomicznych je rodzących¹⁰. Związane to było z budową nowej, socjalistycznej moralności, opartej na takich wartościach, jak ciężka, sumienna praca czy sprawiedliwość społeczna, które były bardzo podobne do chrześcijańskich ideałów¹¹. Stawiany cel zamierzano osiągnąć za pomocą stopniowego uświadamiania społeczeństwa, a nie metodami siłowymi¹². Jak stwierdzał bowiem Włodzimierz I. Lenin, powołując się na próby zniszczenia religii katolickiej przez Otto von Bismarcka: „Tęgo rodzaju walkę Bismarck jedynie wzmocnił wojowniczy klerykalizm katolików, jedynie zaszkodził sprawie rzeczywistej kultury, ponieważ na pierwszy plan zamiast podziału

KO, *Między konformizmem a kontestacją. Polskie społeczeństwo wobec budowy nowej socjalistycznej rzeczywistości przez władze komunistyczne w latach 1945–1989*, [w:] *Innowacja, transformacja, zmiana*, „Pisma Humanistyczne” 2013, nr XI, red. T. Okraska, J. Łapaj, M. Michniowska, A. Muszyńska, T. Pawlik, s. 40.

⁴ K. MARKS, *Przyczynek do krytyki heglowskiej filozofii prawa*, [w:] K. MARKS, F. ENGELS, W. LENIN, *O religii...*, s. 45.

⁵ Tamże, s. 45.

⁶ K. MARKS, F. ENGELS, *Ideologia niemiecka*, [w:] K. MARKS, F. ENGELS, W. LENIN, *O religii...*, s. 76; F. ENGELS, *Ludwik Feuerbach i zmięch klasycznej filozofii niemieckiej*, [w:] K. MARKS, F. ENGELS, W. LENIN, *O religii...*, s. 259.

⁷ F. ENGELS, K. MARKS, *Święta rodzina czyli krytyka krytycznej krytyki*, [w:] K. MARKS, F. ENGELS, W. LENIN, *O religii...*, s. 60.

⁸ W. LENIN, *Socjalizm a religia*, [w:] K. MARKS, F. ENGELS, W. LENIN, *O religii...*, s. 410.

⁹ K. MARKS, *Komunizm „obserwatora reńskiego”*, [w:] K. MARKS, F. ENGELS, W. LENIN, *O religii...*, s. 80.

¹⁰ APKat., Komitet Wojewódzki PZPR w Katowicach, nr 1793, Wydział Propagandy, Oświaty i Kultury, sygn. 96, Program laicyzacji życia społecznego w woj. katowickim, k. 4; J.F. GODLEWSKI, *Obywatel a religia: wolność sumienia w PRL*, Warszawa 1977, s. 61.

¹¹ B. LECOMTE, *Prawda zawsze zwycięży: jak Papież pokonał komunizm*, Warszawa 1997, s. 30.

¹² W. LENIN, *O stosunku partii robotniczej do Religii*, [w:] K. MARKS, F. ENGELS, W. LENIN, *O religii...*, s. 427–428.

politycznego wysunął podział religijny, odwrócił uwagę pewnych warstw klasy robotniczej i demokracji od aktualnych zadań klasowej i rewolucyjnej walki w stronę najbardziej powierzchownego i fałszywego antyklerykalizmu burżuazyjnego¹³. W nowej rzeczywistości religia miała być sprawą prywatną¹⁴. Nie obowiązywał zakaz wstępu do partii osobom wierzącym¹⁵. Władze postulowały także wolność wyznania i sumienia. Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 roku o ochronie wolności sumienia i wyznania stanowił, że: „Rzeczpospolita Polska poręcza wszystkim obywatelom wolność sumienia i wyznania”¹⁶.

Partia komunistyczna, która przejęła rządy w Polsce latem 1944 roku, a zakończyła je w 1989 roku, dążyła nie tylko do zminimalizowania roli Kościoła, lecz także do jego zlikwidowania, co wynikało z przesłanek ideologicznych. Zaprowadzeniu równości czy sprawiedliwości społecznej towarzyszyć miała powszechna ateizacja, uznawana za gwarant wyjścia polskich „mas uciśnionych” z niewiedzy i zabobonu. Według polskich komunistów takie podejście nie oznaczało walki z religią, ale jednocześnie nie kwestionowało neutralności światopoglądowej nowego państwa¹⁷. Postulowany był także rozdział Kościoła od państwa¹⁸. Zadaniem państwa było zjednoczenie obywateli wokół

¹³ Tamże, s. 427.

¹⁴ W. LENIN, *Socjalizm a religia...*, s. 410; TENZE, *O stosunku partii...*, s. 428–430.

¹⁵ W. LENIN, *Socjalizm a religia...*, s. 413. Opis przedstawiający cechy i przebieg walki komunistów z religią i Kościołem katolickim zawarła w swojej książce-wspomnieniach Zofia Kossak-Szczucka: „Czerwoni władcy sowieccy, wielcy zniszczeniem, potężni krwawym upiorem postrachu, nie obawiali się naprawdę żadnej z potęg ziemskich. Mocno wierząc w szybkie rozlanie się bolszewizmu po całej Europie, śmieli się ze słów »kontrewolucjonista«, reakcja, burżuazja itp., uważając je jedynie za dobre straszaki dla swoich otumanionych służalców. Jedynym wrogiem niebezpiecznym, przed którym w głębi mrocznej duszy czuli lęk, wrogiem nad wszystko nienawidzonym a nieustannie przytomnym, był Bóg, Bóg sprawiedliwy i wszystkowiedzący, przenikający rzecz każdą. Dopóki biała wizja smutnego Chrystusa słała się jeszcze po świecie, nie było zaznać pokoju Czerwonemu Autokracie na złocistym tronie w Kremlu, ni zakosztować zupełnego triumfu. W poczuciu tej prawdy bolszewizm: »Bóg – albo ja«. Toteż walka wypowiedziana światu przez sowieety była pozornie tylko walką z kapitalizmem lub z takim czy innym ustrojem społecznym, a w rzeczywistości była walką z Bogiem, wypowiedzianą wprost Bogu. Nie różnice klasowe chcieli wytepić, lecz wiarę. Nie kontrewolucja ich oburzała, ale nieśmiertelność duszy. »Boga usunąć ze świata!« było ich celem, hasłem i dążeniem. »Naród wybrany«, wybrany po to, by się przez niego spełniły wyroki boskie na ziemi, wybrany dla straszliwej, haniebnej roli Judasza, ukrzyżowany raz Boga, pragnął za wszelką cenę uczynić to po raz wtóry; aby zaś nie mógł zmartwychwstać, pragnął jednocześnie zabić Go we wszystkich sercach. Naród wybrany szedł ku przeznaczeniu temu konsekwentnie”. Z. KOSSAK-SZCZUCKA, *Pożoga. Wspomnienia z Wołynia 1917–1919*, Katowice–Cieszyn 1990, s. 247–248.

¹⁶ „Dziennik Ustaw” Nr 45, poz. 334, Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania, Warszawa 1949, s. 959–960.

¹⁷ E. GRZELAK, *U podstaw polityki wyznaniowej*, Warszawa 1980, s. 209; J.F. GODLEWSKI, *Obywatel a religia...*, s. 23–24.

¹⁸ E. GRZELAK, *U podstaw...*, s. 21–22; K. LUTYŃSKI, *Rozdział Kościoła od państwa w Polsce Ludo-*

idei budowy socjalizmu. Wszystkie siły, energia społeczeństwa – niezależnie od różnic światopoglądowych – miały zostać wykorzystane do budowy nowej, socjalistycznej Polski¹⁹.

Działania wobec Kościoła katolickiego podejmowane były równocześnie przez rządzącą partię komunistyczną, administrację oraz aparat bezpieczeństwa. Rolę nadrzędną sprawowała zawsze PZPR, która wytyczała kierunki działań, koordynowała je, a także była odpowiedzialna za ich skuteczność.

Do tej pory zainteresowanie badaczy stosunkami państwo – Kościół w PRL skupiało się w większości na okresie stalinowskim i latach „gomułkowskich” 1956–1970, a w niewielkim stopniu obejmowało kolejną dekadę tzw. realnego socjalizmu. Dlatego występują dość duże braki w całościowym ujęciu stosunków państwo – Kościół w okresie rządów Edwarda Gierka. Wbrew obiegowym opiniom, stwierdzającym, że lata siedemdziesiąte były okresem powszechnej zmiany i złagodzenia polityki wyznaniowej, większość źródeł świadczy przeciwko tej tezie. Po wnikliwym przestudiowaniu materiałów archiwalnych można stwierdzić, że stosunek władz do Kościoła wcale się wówczas nie zmienił. Zmieniły się tylko metody. Stosunek Gierka do religii, jak i plany zapewnienia rodakom lepszych warunków materialnych były ściśle ze sobą powiązane. Nowy I sekretarz postulował odejście od administracyjnych środków nacisku na Kościół na rzecz pracy wychowawczej, propagandowej oraz promującej nową, świecką rzeczywistość. „Walka z religią środkami nacisku prawno-administracyjnego jest uciążliwa i ryzykowna, wywołuje reakcję, a nadto kompromituje władzę państwową w oczach światowej opinii publicznej. Nie da się jej prowadzić powszechnie i radykalnie. Dlatego przyjęto inny sposób, sięgając do środków upowszechniania tak zwanej kultury. Wiele polskich programów teatralnych, kinowych, telewizyjnych oraz liczne pozycje wydawnicze zostały oddane na usługi antyreligijnej propagandy. Walka ta, początkowo starannie ukrywana, obecnie staje się coraz bardziej jawna i zaczepna. Jakże często ateistyczna propaganda w fałszywym świetle przedstawia historię Kościoła, zwłaszcza w Polsce, zniekształca treść Pisma świętego, ośmiesza praktyki religijne, co dotyka żywo uczuć wierzących. Życie liturgiczne i sakramentalne jest zastępowane obrzędowością świecką, często niezbyt poważną” – stwierdza-

wej, „Chrześcijanin w Świecie. Zeszyty ODiSS” 1994, nr 1, s. 74; E. GRZELAK, *Z problematyki stosunku państwa do Kościoła*, Warszawa 1993, s. 88.

¹⁹ Analiza wypowiedzi i inicjatyw Episkopatu Polski w okresie od grudnia 1970 r. w *Urzędzie do Spraw Wyznań 5 sierpnia 1971 r.*, [w:] A. FRISZKE, *PRL wobec Kościoła: akta Urzędu do Spraw Wyznań 1970–1978*, Warszawa 2010, s. 104; *Memoriał Aleksandra Merkera z Urzędu do Spraw Wyznań dotyczący zasad i kierunków polityki wyznaniowej PRL ze stycznia 1971 r.*, [w:] A. FRISZKE, *PRL wobec Kościoła...*, s. 75.

li biskupi polscy w 1976 roku²⁰. W przekonaniu historyka Antoniego Dudka: „[...] przez ponad czterdzieści lat komunistyczne władze prowadziły politykę opartą na tych samych fundamentach. Zmieniały się oczywiście metody, środki, a zwłaszcza poziom skuteczności tzw. polityki wyznaniowej PRL, ale jej istota – polegająca na marginalizacji roli Kościoła w życiu społecznym – pozostawała niezmienną”²¹. O kontynuacji polityki wyznaniowej przekonywał również w swoim artykule Ryszard Gryz: „Procesom kontynuacji polityki wyznaniowej władz komunistycznych towarzyszyły modyfikacje dotychczasowych przedsięwzięć. Można więc określić te relacje jako umieszczone w ramach długiego trwania i zmian zarazem. W wielu dziedzinach spór oznaczał dziwny stan pokoju i wojny jednocześnie. Dobrze wyglądały relacje przez pryzmat deklaracji strony państwowej, które wróżyły przełom w stosunkach państwowo-kościelnych. Gorzej przedstawiała się codzienność złożona z warunków dla rozwoju życia religijnego. Rządzący głośno podnosili normalizację w stosunkach państwo – Kościół, a z drugiej strony ściśle tajnie prowadzili mniej lub bardziej brutalne antykościelne akcje. Przełom nie nastąpił, ale jednocześnie w latach siedemdziesiątych stopniowo poprawiało się położenie Kościoła i rozwiązano część problemów, które były sporne przez wiele lat. Kościół zyskał ponadto sprzymierzeńca w postaci szeregu organizacji opozycyjnych. System władzy uległ pewnej erozji i nie był już tak konfrontacyjnie zorientowany jak za czasów Bolesława Bieruta czy Władysława Gomułki”²². W tym kontekście warto podkreślić, że władzom jednak bardzo trudno było zrezygnować z wykorzystywania metod administracyjno-politycznego nacisku na Kościół, które po 1970 roku były nadal stosowane, między innymi w takich dziedzinach wzajemnych stosunków, jak budownictwo sakralne czy ruch pielgrzymkowy. W latach siedemdziesiątych – zdaniem Antoniego Dudka – kontynuowana była polityka wobec Kościoła katolickiego: „W rzeczywistości jednak, unikając otwartych ataków propagandowych na Kościół oraz rezygnując ze stosowania brutalnych metod administracyjnych, ekipa Gierka kontynuowała politykę, której dalekosiężnym celem była stopniowa wasalizacja i marginalizacja Kościoła w polskim społeczeństwie”²³.

²⁰ Biskupi polscy wzywają do modlitwy w obronie wiary świętej w ojczyźnie z dnia 8 IX 1976 r., [w:] *Listy Pastorskie Prymasa Polski oraz Episkopatu 1975–1981*, Paryż 1988, s. 270.

²¹ A. DUDEK, *Polityka władz Polski Ludowej wobec Kościoła katolickiego – trwanie i zmiana*, [w:] *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944–1989*, red. A. GRZEŚKO-WIAK, Lublin 2004, s. 13.

²² R. GRYZ, *Między liberalizacją a dezintegracją. Stosunki państwo – Kościół w latach siedemdziesiątych*, [w:] *Stosunki państwo – Kościół w Polsce 1944–2010. Studia i materiały*, pod red. R. Łatka, Kraków 2013.

²³ A. DUDEK, *Ławirowanie. Ekipa Gierka wobec Kościoła katolickiego (1971–1978)*, „Więź” 1999, nr 7, s. 125.

Głównym celem niniejszej publikacji jest ukazanie stosunku PZPR w Katowicach wobec Kościoła katolickiego w latach 1970–1980, a więc w okresie rządów w PRL Edwarda Gierka. Podjęta zostanie próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, jak w tym okresie katowickie władze partyjne realizowały tę zmierzającą w ostateczności do likwidacji Kościoła i jego wpływu na społeczeństwo politykę oraz jak chciały usunąć wszystkie poglądy idealistyczne z życia Polaków. Ramy chronologiczne pracy z jednej strony wyznacza rok 1970, a ściślej grudzień 1970 roku, czyli miesiąc przesilenia politycznego oraz zauważalnych wówczas zmian polityki wyznaniowej państwa. Cezurą końcową jest rok 1980 – czas sierpniowego przełomu politycznego w PRL.

Obszarem objętym badaniami jest województwo katowickie. Uwaga została skupiona na władzach PZPR w Katowicach, które w latach 1970–1980 odgrywały niezwykle ważną rolę polityczną na arenie ogólnopolskiej. Przyczyn takiej sytuacji było kilka. Po pierwsze, I sekretarzem Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach do grudnia 1970 roku był Edward Gierek, który następnie został I sekretarzem Komitetu Centralnego PZPR w Warszawie. Po drugie, region śląski był niezwykle ważny dla Polski ze względów gospodarczych. Z tego też względu władzom politycznym zależało na unikaniu niepokojów społecznych. Po trzecie, w województwie katowickim Kościół katolicki miał tradycyjnie silną pozycję wśród miejscowego społeczeństwa. Obserwacja ścierania się interesów władzy partyjno-państwowej i Kościoła katolickiego właśnie na tym obszarze może zatem przynieść sporo interesujących spostrzeżeń.

Rozważania prowadzone są na tle szerszych stosunków państwo – Kościół. Relacje te można przedstawić na podstawie elementów składowych, czyli konfliktów na tle budownictwa sakralnego, nauczania religii w szkole, urządzania pielgrzymek, wzajemnych kontaktów pracowników kurii i biskupów z władzami politycznymi. Ważny aspekt stanowi stosunek Kościoła do tak ważnych wydarzeń politycznych, jak sytuacja w grudniu 1970 roku, strajki w roku 1976 i początki opozycji w PRL, po wydarzenia lata 1980 roku. Kolejnym elementem służącym realizacji głównego celu pracy jest przedstawienie zmian we wzajemnych relacjach, kształtowanych pod wpływem zachodzących wydarzeń. Podjęto też próbę wykazania, że sama partia nie była monolitem. Przedstawiane są tu zatem związki osób należących do PZPR z Kościołem katolickim. Oprócz tych stosunków formalnych ukazane są wpływy wyboru Karola Wojtyły na papieża w dniu 16 października 1978 roku oraz zmiany, jakie wywołała ta decyzja w zakresie wzajemnych stosunków państwo – Kościół. Uwagę skoncentrowano na mechanizmach, jakimi posługiwała się partia w stosunkach z Kościołem.

Ważnym celem pracy jest także ukazanie działań władz zmierzających do laicyzacji, prób zmiany mentalności oraz przebudowy rzeczywistości społecz-

nej. Przedstawiony został stosunek do tych działań społeczeństwa, ale przede wszystkim działania Kościoła katolickiego zmierzającego do zminimalizowania posunięć laicyzacyjnych. Zasygnalizowano również problem stosunku władz wobec mniejszości niemieckiej, działań ekumenicznych biskupa Herberta Bednorza oraz prób wykorzystywania innych kościołów i związków wyznaniowych przez władze partyjne przeciwko Kościołowi katolickiemu²⁴. Szczegółowe naświetlenie tej ostatniej kwestii wymaga dalszych badań.

Tematyka publikacji obejmuje teren województwa katowickiego w latach 1970–1980. Uwzględniono reformę administracyjną z roku 1975, która zmieniła kształt tego obszaru. W jej wyniku poza przekształconym województwem katowickim znalazły się tereny nowo powstałych województw: częstochowskiego (w jego skład weszły powiaty byłego województwa katowickiego: miejski Częstochowa, kłobucki, częstochowski, lubliniecki, myszkowski i część zawierciańskiego) oraz bielskiego (w jego skład weszły powiaty byłego województwa katowickiego: miejski Bielsko-Biała, miejski Cieszyn, a także większa część cieszyńskiego i bielskiego)²⁵. W skład województwa katowickiego wszedł z województwa opolskiego: powiat miejski Racibórz i powiat raciborski; z województwa krakowskiego: powiat miejski Jaworzno, fragmenty powiatów chrzanowskiego, olkuskiego i oświęcimskiego. Temat pracy obejmuje okres urzędowania Zdzisława Grudnia²⁶ jako I sekretarza KW PZPR w Katowicach. W tym czasie funkcję Przewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (komunistycznej namiastki regionalnej samorządowości) w Katowicach sprawował, do 1973 roku, Jerzy Ziętek²⁷. Dnia 12 grudnia 1973 roku objął stanowisko wojewody śląskiego, które piastował do 10 czerwca 1975 roku. Następnie funkcję tę sprawował, do 14 czerwca 1978 roku, Stanisław Kiermaszek²⁸, po którym objął ją Zdzisław Legomski²⁹, odwołany 23 grudnia 1980 roku. Jeśli

²⁴ Patrz szerzej: J. KŁACZKOW, *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945–1975*, Toruń 2010; A. PALIŃ, *Ekumeniczny wymiar posługi biskupiej Herberta Bednorza*, Katowice 2011.

²⁵ „Dziennik Ustaw” Nr 16, poz. 91, Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, s. 159.

²⁶ Zdzisław Grudzień – urodził się 6 października 1924 roku Escaudain we Francji, zmarł 30 stycznia 1982 roku w Głębokim, w latach 1970–1980 był I sekretarzem KW PZPR w Katowicach. M. SMOLORZ, *Cysorz (wspomnienia kamerdynera)*, Katowice 1991, s. 3–4.

²⁷ Jerzy Ziętek – urodził się 10 czerwca 1901 roku w Szobiszowicach pod Gliwicami, zmarł 20 listopada 1985 roku w Zabrzju. W latach 1964–1973 był przewodniczącym Prezydium WRN w Katowicach, a w latach 1973–1975 – wojewodą katowickim. J. WALCZAK, *Jerzy Ziętek. Biografia Ślązaka (1901–1985)*, Katowice 2002, s. 43–520.

²⁸ Stanisław Kiermaszek – urodził się 11 listopada 1926 roku. W latach 1975–1978 był wojewodą katowickim. www.katowice.uw.gov.pl.

²⁹ Zdzisław Legomski – urodził się 26 lipca 1927 roku w Dąbrowie Górniczej. Stanowisko wojewody katowickiego piastował w latach 1978–1980. www.katowice.uw.gov.pl.

zaś chodzi o jednostki administracji kościelnej wchodzące w skład województwa katowickiego, to publikacja dotyczy całej diecezji katowickiej, większej części diecezji częstochowskiej oraz niewielkich fragmentów archidiecezji krakowskiej, diecezji kieleckiej i Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego. Ta ostatnia struktura, po podpisaniu w grudniu 1970 roku polsko-niemieckiego układu o normalizacji wzajemnych stosunków (stwierdzającego, że linia Odry – Nysy Łużyckiej jest zachodnią granicą Polski), decyzją Watykanu z 1972 roku stała się diecezją polską.

Ważne znaczenie dla opracowania niniejszego tematu miała analiza postawy biskupa Herberta Bednorza³⁰ w diecezji katowickiej. Mniej ważną postacią w polityce PZPR w Katowicach był biskup częstochowski Stefan Bareła³¹. Po wprowadzeniu reformy administracyjnej w 1975 roku, kiedy w ramach województwa katowickiego pozostała niewielka, południowa część diecezji częstochowskiej (dekanaty: będziński, zawierciański, dąbrowski, sosnowiecki), wzajemne kontakty uległy dalszemu ograniczeniu. W pracy badawczej zostały wykorzystane w oparciu o analizę dostępnych źródeł metody: indukcyjna i dedukcyjna.

W celu opracowania niniejszego tematu wykorzystane zostały dostępne źródła, przede wszystkim archiwalne, z Archiwum Państwowego w Katowicach (zwłaszcza z zespołu Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Katowicach i z zespołu Urząd Wojewódzki w Katowicach – Wydział do Spraw Wyznań) oraz z oddziałów tego archiwum w Cieszynie i Raciborzu. Skorzystano także z materiałów zgromadzonych w: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach i Warszawie, Archiwum Akt Nowych w Warszawie (zwłaszcza dokumenty Urzędu do Spraw Wyznań), Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach, Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach (zwłaszcza Akta Rzeczowe), Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej. Skorzystano też z zasobów archiwów diecezjalnych w Bielsku-Białej i Sosnowcu, a także z archiwów dekanalnych i parafialnych. Dużą wartość posiadają materiały znajdujące się w parafiach, często nigdy wcześniej niewykorzystywane i niepublikowane. Wiele informacji można znaleźć w pro-

³⁰ Herbert Bednorz – urodził się 22 września 1908 roku w Gliwicach, zmarł 12 kwietnia 1989 roku w Katowicach. Sprawował funkcję biskupa ordynariusza diecezji katowickiej w latach 1967–1985. J. MYSZOR, *Życie i działalność ks. bp. Herberta Bednorza (1908–1989). Szkic biograficzny*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1989, nr 22, s. 15–23.

³¹ Stefan Bareła – urodził się 24 czerwca 1916 roku w Zapolicach, zmarł 12 lutego 1984 roku w Częstochowie. Sprawował funkcję biskupa ordynariusza diecezji częstochowskiej w latach 1964–1984. J. ZWIĄZEK, *Kościół częstochowski w okresie PRL*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego. Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, t. 4, Częstochowa 2007, s. 483–494; www.kuriaczestochowa.pl.

tokołach wizytacyjnych, w których księża wypowiadali swe opinie na temat poczynań władz, ale także w kronikach parafialnych.

Wykorzystane zostały również dokumenty opublikowane. Najważniejsze wśród nich są publikacje: Andrzeja Friszke *PRL wobec Kościoła. Akta Urzędu do Spraw Wyznań 1970–1978*³², Petera Rainy *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*³³ oraz zbiór *Tajne dokumenty. Państwo – Kościół 1960–1980*³⁴. Dużym walorem poznawczym odznaczają się publikacje listów pasterskich Episkopatu Polski³⁵ oraz wybór dokumentów dotyczących reakcji duchowieństwa na planowane wprowadzenie poprawek do Konstytucji w 1976 roku³⁶. Sięgnięto także po opublikowane dokumenty związane z przygotowaniem oraz organizacją pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II do Polski w 1979 roku³⁷. Szeroko wykorzystane zostały publikacje dokumentów archiwalnych dotyczących diecezji częstochowskiej³⁸. Pomocna okazała się prasa, w szczególności „Gość Niedzielny” oraz „Tygodnik Powszechny. Katolickie Pismo Społeczno-Kulturalne”. Sięgnięto ponadto do opublikowanych wspomnień, dzienników oraz wywiadów, między innymi do wspomnień Edwarda Gierka *Smak życia: pamiętniki*³⁹, publikacji *Edward Gierek: przerwana dekada: wywiad rzeka*⁴⁰ oraz dzienników Józefa Tejchmy⁴¹.

Szeroko wykorzystane zostały publikacje dotyczące szerszych stosunków państwo – Kościół katolicki w okresie PRL. Duży walor poznawczy posiadają opracowania Antoniego Dudka i Ryszarda Gryza⁴², Jana Żaryna⁴³, Bartłomieja

³² A. FRISZKE, *PRL wobec Kościoła...*

³³ P. RAINA, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: *Lata 1960–1974*, Poznań 1995; t. 3: *Lata 1975–1989*, Poznań–Pelplin 1996.

³⁴ *Tajne dokumenty. Państwo – Kościół 1960–1980*, Londyn 1996.

³⁵ *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paryż 1975; *Listy Pasterskie Prymasa Polski oraz Episkopatu 1975–1981...*

³⁶ *Kościół katolicki o konstytucji 1947–1991*, oprac. M.T. STASZEWSKI, Warszawa 1991.

³⁷ P. RAINA, *Wizyty Apostolskie Jana Pawła II w Polsce. Rozmowy przygotowawcze Watykan – PRL – Episkopat*, Warszawa 1997; *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979: dokumenty KC PZPR i MSW*, oprac. A. Friszke, M. Zaremba, Warszawa 2005.

³⁸ „*Postanowiono zakatwić odmownie...*” *Budownictwo sakralne w diecezji częstochowskiej (1957–1989)*. Wybór dokumentów, wstęp, wybór i oprac. A. SZNAJDER, ks. W.P. WŁAŻLAK, Katowice–Częstochowa–Rzeszów 2008; *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór dokumentów*, red. ks. W.P. WŁAŻLAK, A. SZNAJDER, Katowice 2009.

³⁹ E. GIEREK, *Smak życia: pamiętniki*, Warszawa 1993.

⁴⁰ J. ROLICKI, *Edward Gierek: przerwana dekada: wywiad rzeka*, Warszawa 1990.

⁴¹ J. TEJCHMA, *Odszedł Gomułka, przyszedł Gierek. Notatki z lat 1971–1973*, Toruń 2006; J. TEJCHMA, *Kulisy dymisji. Z dziejów ministra kultury 1974–1977*, Kraków 1991.

⁴² A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003.

⁴³ J. ŻARYN, *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997.

Noszczaka⁴⁴, Henryka Dominiczaka⁴⁵ oraz szczególnie ważne dla opracowywania tematu były artykuły: Jerzego Eislera o reakcji polskiego Kościoła katolickiego na wydarzenia grudniowe w 1970 roku i przemiany polityczne w tym okresie⁴⁶ oraz Antoniego Dudka o polityce wyznaniowej w dekadzie Edwarda Gierka w latach 1971–1978⁴⁷. Publikacją odpowiadającą najbliższemu tematowi jest opracowanie Katarzyny Pawlickiej *Polityka władz wobec Kościoła katolickiego (grudzień 1970 – październik 1978)*⁴⁸, dotyczące jednak areny ogólnopolskiej. Z kolei artykuł Ryszarda Gryza poświęcony jest ogólnemu stosunkowi władz politycznych do Kościoła katolickiego w Polsce⁴⁹. Kwestię budownictwa sakralnego w latach siedemdziesiątych w Polsce porusza publikacja Ryszarda Gryza⁵⁰. Wykorzystana została także literatura traktująca temat stosunków państwo – Kościół na poziomie regionalnym. Najważniejszą publikacją w tej dziedzinie jest synteza Jerzego Myszora *Historia diecezji katowickiej*⁵¹. Do innych ważnych wydawnictw należy zaliczyć prace: Andrzeja Grajewskiego⁵², Radosława Adamiaka i Marcina Palki⁵³, Łucji Marek⁵⁴, Wiktora Skworca⁵⁵, Jacka Żurka⁵⁶, Adama Dziuroka⁵⁷ oraz Korneli Banaś⁵⁸. Duże znaczenie badaw-

⁴⁴ B. NOSZCZAK, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*, Warszawa 2008.

⁴⁵ H. DOMINICZAK, *Organy Bezpieczeństwa PRL wobec Kościoła katolickiego w latach 1944–1989*, Warszawa 2000.

⁴⁶ J. EISLER, „Kler nie zaostrza sytuacji”. Grudzień 1970 w dokumentach Departamentu IV MSW, „Więź” 2000, nr 7.

⁴⁷ A. DUDEK, *Lawirowanie. Ekipa Gierka wobec Kościoła katolickiego (1971–1978)*, „Więź” 1999, nr 7.

⁴⁸ K. PAWLICKA, *Polityka władz wobec Kościoła katolickiego (grudzień 1970 – październik 1978)*, Warszawa 2004.

⁴⁹ R. GRYZ, *Między liberalizacją a dezintegracją. Stosunki państwo – Kościół w latach siedemdziesiątych*, [w:] *Stosunki państwo – Kościół w Polsce 1944–2010. Studia i materiały*, pod red. R. Łatka, Kraków 2013.

⁵⁰ R. GRYZ, *Pozwolić czy nie? Władze PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakralnych w latach 1971–1980*, Kielce 2007.

⁵¹ J. MYSZOR, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999.

⁵² A. GRAJEWSKI, *Wygnanie. Diecezja katowicka w czasach stalinowskich*, Katowice 2002.

⁵³ R. ADAMIAK, M. PALKA, *Represje wobec katechizacji w diecezji katowickiej w latach 1945–1989*, Katowice 2012.

⁵⁴ Ł. MAREK, „Kler to nasz wróg”. *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970*, Katowice 2009.

⁵⁵ W. SKWORC, *Budownictwo kościołów w diecezji katowickiej w latach 1945–1989*, Katowice 1996.

⁵⁶ J. ŻUREK, *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949–1956*, Warszawa–Katowice 2009.

⁵⁷ A. DZIUROK, *Kruczoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012.

⁵⁸ K. BANAS, *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec pielgrzymek stanowych do Piekar Śląskich (1947–1989)*, Katowice 2013.

cze mają również fragmenty monografii, m.in. Jana Góreckiego o Piekarach Śląskich⁵⁹, Gerarda Nowińskiego na temat Turzy Śląskiej⁶⁰ oraz Janusza Wycisło na temat Tychów⁶¹.

Publikacja została podzielona na pięć rozdziałów o strukturze chronologiczno-problemowej. Wewnątrz rozdziałów wprowadzono także podział przedmiotowy. Pierwszy rozdział wprowadza do dalszych rozważań. Przedstawiony w nim został stosunek Polskiej Partii Robotniczej do Kościoła katolickiego w Polsce w okresie do 1948 roku, a następnie postawa PZPR wobec Kościoła katolickiego do 1970 roku. Poruszono wzajemne kontakty przedstawicieli partii oraz Kościoła. Przeanalizowano stosunek PZPR do głównych aspektów oraz instytucji i organizacji życia religijnego Kościoła, zwłaszcza stosunek do wydawnictw oraz nauczania katechezy w szkołach. Opisano zorganizowane – konkurencyjne wobec siebie – obchody tysiąclecia chrztu Polski oraz tysiąclecia państwa polskiego. Jako ważne zagadnienie potraktowano udział praktykujących katolików w szeregach partii. Przede wszystkim wyjaśniono genezę oraz skutki ich działalności dla PZPR, Kościoła oraz samych zainteresowanych.

Rozdział drugi, dotyczący początków dekady „gierkowskiej”, naświetla stosunek duchownych do wydarzeń grudnia 1970 roku i posunięć władz zmierzających do pozyskania Kościoła katolickiego oraz jego neutralizacji w obliczu ostrego kryzysu politycznego. Wykazano wykorzystanie Kościoła dla celów partii oraz poddano analizie zamierzenia nowych władz centralnych w gestii polityki wyznaniowej. Następnie przedstawione zostały wspólne kontakty władz katowickich z biskupem Bednorzem oraz przedstawicielami kurii katowickiej. Ostatnia część tego rozdziału dotyczy stosunku PZPR w Katowicach do kurii częstochowskiej oraz biskupa Stefana Bareły.

Rozdział trzeci w całości poświęcony został stosunkowi władz komunistycznych do określonych dziedzin działalności Kościoła katolickiego w latach 1970–1975. Poruszone zostały problemy związane z budownictwem sakralnym. Przedstawiono żądania Kościoła katolickiego w kwestii budowy świątyń na nowych osiedlach oraz przykłady nielegalnych budowli sakralnych, jakie powstały w latach 1970–1975 na terenie województwa katowickiego. Ukazano także mechanizmy, jakimi posługiwały się władze polityczne w rozmowach na temat budownictwa sakralnego. W kolejnym podrozdziale poruszone zostały kwestie stosunku władz do szerszego duszpasterstwa (duszpasterstwa nadzwyczajnego) Kościoła. Zaprezentowano również antykościelne

⁵⁹ J. GÓRECKI, *Z wdzięcznością i błaganiem u Matki Bożej Piekarskiej: studium historyczno-pastoralne pielgrzymowania do Piekar Śląskich*, Katowice 2008.

⁶⁰ G. NOWIŃSKI, *Turza, śląska Fatima*, Bytom 1996.

⁶¹ J. WYCISŁO, *Dzieje parafii pod wezwaniem św. Marii Magdaleny w Tychach w zapiskach kronikarskich*, Tychy 2000.

działania władz w sferach kulturalnych. Następnym ważnym ogniwem polityki wyznaniowej KW PZPR w Katowicach była kwestia nauczania religii oraz promowania poglądów ateistycznych w szkołach. Szeroko omówiona została kwestia reformy oświaty z 1973 roku, która kończyła prace zmierzające do zorganizowania szkoły wychowującej przyszłych obywateli wyłącznie w duchu ateistycznym. Zanalizowana została także działalność Służby Bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego. Ostatnim ważnym aspektem była kwestia stosunku władz wojewódzkich do miejsc kultu oraz ruchu pielgrzymkowego. Przedstawiono działania organów państwa zmierzające do zmniejszenia znaczenia lub wręcz zlikwidowania tej formy aktywności wierzących.

W następnym, czwartym rozdziale ukazany został stosunek władz w Katowicach wobec Kościoła katolickiego w okresie od wejścia w życie reformy administracyjnej do czasu wyboru kardynała Karola Wojtyły na papieża. Okres ten charakteryzował się pogarszaniem sytuacji gospodarczej Polski oraz narastaniem społecznego niezadowolenia. Przedstawiono wzajemne kontakty przedstawicieli partii oraz Kościoła, między innymi w kontekście wprowadzanych poprawek do Konstytucji PRL, wydarzeń czerwca 1976 roku czy polityki wobec seminariów duchownych. Następnie podjęto kwestię budownictwa sakralnego oraz organizacji katolickich. Ukazano także problemy szerszego duszpasterstwa w tym okresie, związane z katechizacją dorosłych, dzieci i młodzieży, działalnością cenzury, aktywnością SB wobec duchowieństwa katolickiego oraz z ruchem pielgrzymkowym na terenie województwa katowickiego.

Ostatni rozdział poświęcony został wydarzeniom lat 1978–1980. Poruszono kwestie wyboru kardynała Karola Wojtyły na papieża oraz wpływu tego wydarzenia na reakcje władz, duchownych oraz społeczeństwa. Podjęto także próbę ustalenia wpływu tego wyboru na wzajemne relacje między władzami PZPR w Katowicach a Kościołem katolickim. Następnie przeanalizowano okoliczności ominięcia przez papieża Jana Pawła II Piekar Śląskich w trakcie pierwszej pielgrzymki do kraju ojczystego w 1979 roku, mimo usilnych starań biskupa katowickiego Herberta Bednorza, kurii oraz wiernych. Zaprezentowano spotkanie papieża w Częstochowie z duchowieństwem i wiernymi z Górnego Śląska oraz Zagłębia Dąbrowskiego. W dalszej części przedstawiono problem budownictwa sakralnego w schyłkowym okresie dekady lat siedemdziesiątych. Omówiono angażowanie się duchowieństwa śląskiego w działania opozycji politycznej oraz wizję walki o prawa robotnicze biskupa Herberta Bednorza. Uwagę poświęcono także stosunkowi władz do działań Kościoła oraz akcjom protestacyjnym podejmowanym przez Kazimierza Świtonia. Badaniom poddano zaangażowanie się duchowieństwa śląskiego w poparcie działań opozycji politycznej oraz pomoc strajkującym robotnikom i górnikom w okresie strajków sierpniowych 1980 roku. Naświetlono także problem udziału du-

chowieństwa w podpisywaniu porozumień oraz rolę Kościoła jako pośrednika pomiędzy strajkującymi, a władzą państwową.

W tym miejscu chciałbym podziękować wszystkim, bez których wsparcia i pomocy niniejsza publikacja nie mogłaby się ukazać. W pierwszej kolejności chciałbym podziękować mojej rodzinie, za nieocenione wsparcie i okazaną cierpliwość. Podziękowania pragnę również skierować w stronę recenzenta niniejszej publikacji dr. hab. Kazimierza Miroszewskiego. Wyrazy wdzięczności kieruję również pod adresem dr. hab. Krzysztofa Nowaka. Podziękowania należą się również za okazaną wyrozumiałość Dyrektor Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie dr. hab. Hannie Krajewskiej, Anicie Chodkowskiej, Annie Podgórzak, Halinie Fronczak, a także pozostałym współpracownikom. Podziękowania należą się również Wydawcy – Ireneuszowi Olszy. Za wsparcie duchowe z całego serca dziękuję księżom: Stanisławowi Juraszkowi, Konradowi Opitkowi oraz Andrzejowi Pyrsz. W tym miejscu dziękuję wszystkim, których z imienia i nazwiska nie sposób tutaj wymieniść, a którzy służyli radą, pomocą i dobrym słowem przy powstawaniu niniejszej publikacji.